

De schooltijd van Gerrit Komrij

'De winter wist van geen wijken' is de eerste zin uit Gerrit Komrij's min of meer autobiografische boek *Verwoest Arcadië*. Het is een duidelijke verwijzing naar zijn geboorteplaats Winterswijk. Misschien kun je de zin ook zo uitleggen: mijn Winterswijkse herinneringen weten van geen wijken, ofwel laten mij niet los. In hoeverre kan men stellen dat Gerrits jeugd in zijn geboorteplaats bepalend is geweest voor zijn latere literaire werk?

De school

In 1956 ging Gerrit Komrij naar het Winterswijkse Lyceum. De school bestond toen uit een HBS met een klein gymnasium en werd bezocht door zo'n 450 leerlingen. Er was een actieve leerlingenvereniging, de Winterswijkse Lyceum Vereniging (WLV), die onder meer sportactiviteiten organiseerde, eenmaal per jaar een voordrachtsavond en ook een grote feestavond met toneel. Gerrit Komrij zat nog geen twee maanden op zijn nieuwe school, toen hij al op de planken stond. Op de kennismakingsavond van de WLV, 'Een retourtje Lyceum' speelde hij een rol als kok in een stukje dat werd uitgevoerd door eerste klassers. In *Verwoest Arcadië* schrijft hij er over:

'Veel succes had hij ook als zingende kok. Met een pollepel roerde hij dan in een kookpot. En zong! Zong! Dat de nachtegalen zich de strot doorbeten van nijd. Het publiek was opgetogen, dat hoorde hij zo. 'Toch moet je de volgende keer proberen,' zei zijn moeder na afloop tot hem, 'om zo te roeren dat het lijkt of er eten in de pan zit. Dat geschraap tegen de binnenkant, dat holle gekras klinkt een beetje raar.' Ja, ja, suggestie was alles. Zo leerde hij de kneepjes van de planken kennen.'

Toneelspeler zou hij blijven, dat was een soort tweede natuur. Toneelschrijver zou hij worden, maar daarvoor zou hij nog enkele jaren naar school moeten gaan.

'Jacob had nooit graag schoolgegaan. De school had zijn rug, die recht was, gekromd. Hij haatte zijn schooljaren. Zijn middelbare-schooljaren het meest.'

Of Gerrit (Jacob was zijn alter ego in *Verwoest Arcadië*) echt zo onder zijn lyceumjaren heeft geleden? In elk geval was hij een goede leerling. Op zijn rapporten prijken voortdurend zevens en achten, zowel voor de talen als voor de exacte vakken. Alleen voor gymnastiek had hij een 5 of helemaal geen cijfer. Bij rapportvergaderingen kwam hij niet ter sprake. Opmerkelijk is de overstap die hij maakte van klas 4B van de HBS naar gymnasium 4. Hij deed deze stap vanwege toekomstige studiemogelijkheden. In de zomervakantie moest hij hiervoor een jaar Grieks en twee jaar Latijn inhalen. Een enorme klus, die hij goed volbracht, want de cijfers voor deze vakken waren meteen 8 en 7. Hoewel Gerrit niet slecht was in exacte vakken, trokken de talen hem het meest. Zo volgde hij in de vijfde klas ook, samen met nog een andere leerling, een jaar lang facultatief Hebreeuws, dat werd gegeven door dominee Van Rossum.

Van groot belang voor Gerrits ontwikkeling is ongetwijfeld het schoolblad *Kontakt* geweest, het 'officieel orgaan van de WLV'. Het werd toen heel progressief gespeld met twee k's. *Kontakt* was een keurig verzorgd tijdschrift, dat acht keer per jaar verscheen, ieder jaar met een ander kleuromslag. Gerrit leverde zijn eerste bijdrage in mei 1960; hij zat toen in de vierde klas van de HBS. Het volgende schooljaar zat hij in de redactie, even later was het correspondentieadres Olmenstraat 49 (daar woonde Gerrit) en in april 1961 was hij hoofdredacteur. In drie jaar tijds heeft hij ruim veertig bijdragen voor *Kontakt* geschreven.

Toneel

Als Gerrit in klas 4 gym zit, wordt hij heel actief op cultureel gebied. De schoolkrantredacteur zit, als enige leerling, in de jury van een voordrachtsavond, treedt op als toneelspeler en... schrijft zijn eerste

toneelstuk. In de schoolkrant uit hij zich ironisch over toneelpubliek:

'Toneelbezoek is niets anders dan een vorm van beleefdheid, waarbij men bovendien sportief moet zijn en uiterst stil, omdat de spelers niets terug kunnen doen.'

Eerst zien we Gerrit op de planken staan op 2 maart 1961, de grote feestavond van de WLV. Hij speelt de rol van Guillaume, een lakenkoopman in het stuk 'Maitre Pathelin', een middeleeuwse klucht. Zijn debuut als toneelschrijver maakt hij met 'De koning in de kist', een 'vrolijk spel in drie korte bedrijven door eerste-klassers'. Het staat onder regie van de auteur zelf en zijn klasgenoot Jan Jaap Sorber, en wordt gespeeld op de 'avond ter kennismaking', 23 november 1961. Voor Gerrit is het min of meer een vervolg op zijn eerste toneeloptreden op de school, vijf jaar eerder. Later zal hij er genoeglijk over vertellen in *Verwoest Arcadië*. De recensent van de schoolkrant vindt het ook geslaagd: 'Dit leuke stuk, voor de eerste klassers door Gerrit Komrij zelf geschreven, en door dit groepje enthousiaste toneelkunstenaartjes voor het voetlicht gebracht, viel bij het publiek erg in de smaak, getuige de warme ovatie voor spelers, schrijver, regisseur.' Op dezelfde avond speelde Gerrit overigens ook nog de rol van dichter in 'Het spook van Cambrook Castle'. Ook dit stuk stond onder leiding van Gerrit Komrij en Jan Jaap Sorber.

Een half jaar later werd Gerrits tweede stuk gespeeld, 'Op de markt van Rimbimbim', geschreven en op muziek gezet samen met – alweer – Jan Jaap Sorber. Het werd door lagere schoolkinderen gespeeld voor bejaarden, die lid waren van het Rode Kruis. In 1963, Gerrits examenjaar, werd zijn derde stuk opgevoerd. Het heette 'De bekeerde Willem', of ook wel 'Willem in de puree'. Het was weer een stuk in drie bedrijven, door de schrijver zelf omschreven als 'sentimenteel spel voor eersteklassers'. In een toelichting schrijft hij:

'Als U wilt, kan de rijm de enigste verdienste van de auteur zijn; maar houdt er rekening mee, dat ik nu reeds vele verzoeken voor sinterklaasverzen heb afgeslagen. Een andere verdienste is 'Het Sentimentele'; die maakt 't stuk zo veel anders (en onechter, parodistisch en bovendien ook slechter) dan de moeilijkheden, die wij U in 'Tsjechovs Aanzoek' zullen voorspiegelen...'

Een fraai stukje persiflage uit de Bekeerde Willem:

'O zon die door 't venster daagt
Hoor toch hoe uw Willem klaagt!
Tafel, stoel, o beddesprei
Hoor tocht Willems noodgeschrei!'

Rijm, parodie, sentimentaliteit... het is de vraag of al deze zaken aan de eersteklassers waren besteed. Maar het zijn wel elementen, die we bij de latere literator voortdurend zullen aantreffen.

Dezelfde avond had Gerrit nog een zware rol in het hiervoor al even vermelde 'Aanzoek van Tsjechov'. Het lijkt wel, of Gerrit een groot deel van zijn middelbare schooltijd opvult met het spelen en schrijven van toneel. Daarvoor moest natuurlijk een vruchtbaar schoolklimaat bestaan. Naast Gerrit Komrij en Jan Jaap Sorber komen we vaak dezelfde namen tegen: Mirjam Daalder, Carla Andriessen, Rosita Zeeman, Paul Köhler, om maar enkele te noemen. Dat was de directie van de school ook opgevallen en het vervulde haar met zorg. In het jaarverslag van 1960-61 schreef rector Tj. Hoogeveen: 'De leerlingenvereniging WLV was zeer actief; enige malen moest zij in haar activiteit geremd worden. (de school is in de eerste plaats een leerinstituut).' In het verslag van 1962-63-64 wordt dit nog eens herhaald: 'Haar bedrijvigheid moest soms worden afgeremd.' En de lerarenvergadering zegt van klas 5 gym (waar Gerrit in zit): 'Een prettige klas, maar buitenschoolse activiteiten krijgen wel eens te veel aandacht, ten koste van het schoolwerk.'

Poëzie

Niet alleen toneel eiste veel aandacht. In *Kontakt* publiceerde Gerrit Komrij zijn eerste gedichten, alles bij elkaar achttien, en ook enkele artikelen, waarin hij al vroeg zijn visie op de Nederlandse poëzie ontvouwt. Het eerste gedicht en tevens twee 'kritische' artikelen vinden we in *Kontakt* nummer 8, van juni 1960. Gerrit zat toen in klas 4C van de HBS, waar hij Nederlands kreeg van R. Kamman, voor wie de literatuur ophield bij de beweging van 80 in de vorige eeuw. Hetzelfde gold trouwens voor de leraar die hij zou krijgen op het gymnasium, A. de Bruijn. Wat Gerrit in *Kontakt* zegt over de moderne poëzie van die dagen, gaat dus over stof, die hij zich zelf heeft eigen gemaakt. Dat was mogelijk middels enkele bloemlezingen, waarvan 'Nieuwe griffels, schone leien', samengesteld door Paul Rodenko, de

bekendste is. Als Ooievaar-pocket was het destijds goedkoop verkrijgbaar.

In het artikel 'Kritiek op het onderwijs in de letterkunde' concludeert Gerrit, dat kennis tot ongeveer 1950 noodzakelijk is, maar dat dit niet ten koste mag gaan van de klassieke schrijvers. Hij acht dat nodig voor het begrijpen van de geschiedenis van het Nederlandse volk. Van de moderne dichters van die dagen heeft hij geen erg hoge dunk, zoals blijkt uit zijn artikel 'De experimentele poëzie'. 'In sommige opzichten is de moderne dichtkunst wel aangrijpender en meer juist', zegt hij. Dit geldt voor het gedicht 'Ik tracht op poëtische wijze' van Lucebert en voor 'Nacht' van Theo van Doesburg, ook al stamt dit uit 1915. Gerrit vervolgt echter:

'Laten we maar eerlijk zijn en er geen doekjes om winden: dergelijke lyriek vindt men NIET in onze 'hypermoderne' gedichten. Deze verzen zijn idioot, en hun maker is meestal nog idioter. Deze 'poëzie' is geknutsel op laag niveau, en het heeft de pretentie geen mens te bekoren, behalve de dichter zelf.'

Als voorbeelden van deze poëzie noemt Gerrit het gedicht 'Poëzie is een daad' van Remco Campert en 'Jossie' van Jan Hanlo. Het is op zijn minst opvallend te noemen, dat uit Gerrits allereerste uitingen over dichtkunst reeds zijn waardering voor de klassieken en zijn reserves tegenover de Vijftigers blijken.

Het eerste van de achttien gedichten die Gerrit Komrij in *Kontakt* publiceerde, was 'Vakantiegroet, in de trant van Vondel', in juni 1960 dus. Het onderwerp was echter van Gerrit: een scholier die, na de vakantie, gebukt gaat onder de last van de repetitieweek. Van deze gedichten hebben er vijf min of meer een vaste vorm en rijm. Het zijn allemaal persiflages of bewerkingen van het werk van anderen. Zo worden Vondel, Bomans en Kloos al 'onherstelbaar verbeterd'. In de andere gevallen experimenteerde Gerrit er lustig op los, dus min of meer in de trant van de door hem zo verafschuwde poëzie. Voorbeelden van zulke experimenten vinden we onder meer in de laatste door hem in *Kontakt* gepubliceerde gedichten, 'A farewell to housewives' en 'Sepulcra'. Ze bestaan uit heel korte regels die rijmen, maar op een merkwaardige manier, namelijk door woorden af te breken:

'Zet er drie ro-
zen in ruste op,
een vro-
lijk memorie in een envelop'

Geen effectieve manier om te rijmen, zeker niet als zo'n gedicht hardop wordt gelezen!

Vermeld moet nog worden, dat er een getypt 'dichtbundeltje' bestaat van acht pagina's met zeventien gedichten en gedichtjes. Twee ervan komen we ook in *Kontakt* tegen. Misschien is dit het bundeltje, dat Gerrit naar een uitgeverij in Kampen stuurde, die het echter niet wilde uitgeven. Ook hier gaat het om een heel scala van traditionele tot experimentele poëzie, persiflages, een grafgedicht, enzovoorts.

Dekonstruktie

Een half jaar nadat Gerrit het Winterswijkse Lyceum verlaten had, verschenen zijn eerste gedichten in druk (*Kontakt* werd in offset gedrukt en had typeletters, evenals mogelijk enkele gedichten uit die tijd in studentenblaadjes). Het betreft de *Dekonstruktie in vier delen*, die door medescholier Henk Lammers werden gezet op de persen van drukkerij Holders. Het gebeurde in de kerstvakantie van 1963. Lammers deed er wat grafische experimenten op aanraden van zijn tekenleraar Henk van den Essenburg. Gerrit was toen negentien jaar. De gedichten werden op A4-formaat gezet, bedoeld om dubbel te vouwen. Op de achterzijde staan de naam van de auteur, de titel en 'drukkerij Holders Winterswijk'. Er zijn maar enkele exemplaren van gedrukt, die Lammers verspreidde onder zijn vrienden. De vier gedichten rijmen en hebben een strakke vorm: ze bestaan uit vier strofen van drie regels; elk gedicht heeft zes rijmklanken. Het is een vorm, waarin we de latere Komrij gemakkelijk herkennen.

Een van de gedichten van de cyclus *Dekonstruktie*, getiteld 'Jong', beschouwt Gerrit als het begin van zijn dichterlijke oeuvre. We weten dit, omdat zowel zijn bloemlezing *Alles onecht* (1960) als zijn toenmalig verzameld werk *Alle gedichten tot gisteren* (1994) ermee opent. Het gegeven van 'Jong' kunnen we ons gemakkelijk voorstellen. Medescholieren van Gerrit Komrij, wellicht van school destijds, blazen een kikker op. 'Uit beide ogen vliegt verbaasde stront'. En Gerrit ('ze vonden hem toch maar een slome') kan het niet aanzien en rent weg. 'Lopen, jongen, je niet encannailleren.' De aanleiding tot het gedicht is een concrete gebeurtenis uit Gerrits jeugd; in *Verwoest Arcadië* heeft

Gerrit het over domme, gemene jongens, die kikkers opblazen. Het is duidelijk een Winterswijkse thema, waarmee Gerrit zijn verzamelbundels opent.

Tussen 'Sepulcra', het laatste gedicht uit *Kontakt*, en *Dekonstruktie* moet er iets gebeurd zijn. Gerrit heeft zijn vorm als dichter gevonden. Zijn 'Dichter Erlebnis' had Gerrit, zoals hij het zelf beschrijft, niet ver van zijn ouderlijke woning, aan de Jachthuisweg. 'De seconde van de Jachthuisweg' werd het eerst gepubliceerd in *NRC Handelsblad* van 12 oktober 1983, en herdrukt als inleiding op *Alles onecht* in 1984.

'Daar werd ik, op mijn negentiende, dichter. In een handomdraai was het gebeurd. Anderen mogen het een goddelijke ingeving noemen, een moment van waarheid, een mystieke blikseminslag – mij kwam het op dat moment alleen voor of er een knop werd omgedraaid.'

De entourage:

'Een stille weg aan de rand van mijn geboortedorp: op de hoek een paal met een blikerig, half verroest bord. Als een zwart karkas verrijst daarachter een molen. 'De Bataaf'. En terwijl hij de koeien hun koppen ziet steken uit de laag hangende nevel krijgt hij zijn inzicht. Het ging er niet om de natuur zo volledig mogelijk in woorden te vangen, het ging erom door de rangschikking van woorden een eigen, geïsoleerde natuur te scheppen. Het ging erom de impressie vermoeden. Het leverde een eigen, veel sterker impressie op. (...) Een koe was ongetwijfeld een vreemdsoortig wezen, een molen had zeker iets spookachtigs, maar de vreemdsoortigheden en spookachtigheden van de taal waren rijker en anders van aard. Ik moest een omweg kiezen.'

Gerrit komt hier tot het inzicht, dat de dichter niet moet proberen de natuur te beschrijven, maar middels de taal een eigen natuur moet scheppen. Gerrit had zijn 'Dichter Erlebnis', misschien wel echt aan de Jachthuisweg. Ongeveer in dezelfde tijd heeft hij zijn experimenteerfase afgesloten en met *Dekonstruktie* de vorm gevonden voor zijn verdere poëzie.

Waar en wanneer werd Gerrit Komrij dichter? Voor eind 1963, op zijn negentiende, ergens tussen de Olmenstraat en Amsterdam, maar ver van De Bataaf kan het niet zijn geweest.

Echte schrijver

De eerste schrijver die Gerrit Komrij in levenden lijve aanschouwde was Adriaan van der Veen. Het was tijdens een avond die werd georganiseerd door – alweer – de WLV in samenwerking met boekhandel G.J. Albrecht, op 24 januari 1962 in het gebouw van de Sociëteit naast de school. Gerrit doet drie keer verslag van het evenement, eerst in de *Nieuwe Winterswijkse Courant*, daarna in *Kontakt* en later in *Verwoest Arcadië*. De eerste twee verslagen zijn nogal braaf (de schrijver is 'een onderhoudend en ter zake kundig man'), maar in *Verwoest Arcadië* overheerst de spot. We leren er de schrijver kennen als een geldwolf, die zijn honorarium in de vorm van bij elkaar verzamelde dubbeltjes en kwartjes ijverig natelt. Gerrit had een gesprek met de schrijver willen aanknopen, maar door deze scène kwam het er niet van. 'De dubbeltjes wonnen het van de fantasie.' Deze 'verstoffelijking van de literatuur' was kennelijk ook maar een gewoon mens...

Boeken

Gerrit Komrij was en is een groot liefhebber en verzamelaar van boeken. Als scholier bezat hij er wel tweeduizend, wat medescholieren hogelijk imponeerde. Dat zijn bibliotheek van hoge kwaliteit was, blijkt uit een schrift, waarin hij zijn nieuw verworven boeken noteerde. Het begin van een willekeurige pagina:

'Couperus: Langs lijnen van geleidelijkheid

Duras: Moderato Cantabile

Voeten: De tijd te lijf

De Vries: Heldenlied en heldensage

: Liefde in het oude Griekenland.

Prevert: La pluie et le beau temps

Den Haan: De lagere hartstochten

Den Haan: Staart uit het raam,

Herreman: Boekuiltjes

Vermeylen: De Vlaamse letteren van Gezelle tot heden

Kemp: De Vlaamse letteren tussen gisteren en morgen.
Mann: Geist und Tat.'

Gerrit verzamelde zijn boeken vooral door op woensdagochtenden zich in de pauze als een speer naar het stalletje met tweedehands boeken op de Markt te begeven en daar binnen enkele minuten voor weinig geld zijn slag te slaan. Een regelmatige klant was hij ook bij de plaatselijke boekhandel G.J. Albrecht. 'Een mythische plek' noemt Gerrit het pand nog steeds, dat tegenwoordig een Italiaans restaurant herbergt. De wijze waarop hij zijn buit bemachtigde, is op zijn minst dubieus te noemen:

'Tussen zijn twaalfde en zijn twintigste jaar stond Jacobs leven in het teken van de bibliokleptomanie.'

In *Verwoest Arcadië* vertelt Gerrit hoe hij, samen met een vriend, dikke jaargangen van *De Gids* van de schoolzolder weghaalde, ze langs een dakgoot naar beneden vervoerde en middels een bakfiets in veiligheid bracht. Het verhaal lijkt sterk overdreven, vooral wanneer men bedenkt dat er toen juist een grote verbouwing aan de gang was, waardoor de toegang tot de zolder van de school wel eens open lag. Feit is in elk geval, dat de school nu nog bepaalde delen van *De Gids* mist... Je kunt Gerrit moeilijk verantwoordelijk stellen voor het feit, dat boekhandel Albrecht in 1987 moest sluiten. Of voelde hij toch een beetje schuld, toen hij de scheidende boekhandelaar een persoonlijke brief stuurde?

'Mijn broer stuurde me een krantenknipsel toe, waaruit blijkt dat uw boekhandel uit Winterswijk zal verdwijnen. Een diep, diep treurig bericht. Uw zaak behoorde tot het heel weinige dat Winterswijk tot meer maakte dan het zoveelste provinciegat. Speculaties zijn riskant en ik wilde niet te persoonlijk worden, maar sta me toe dit te zeggen: zonder uw boekhandel hadden mijn jeugd en jongensjaren er anders uitgezien, en mijn leven zou een andere wending hebben genomen.'

Slot

In hoeverre was Gerrits jeugd in Winterswijk bepalend voor zijn latere literaire werk? Zonder overdrijven kan men stellen: heel belangrijk.

Het Winterswijks Lyceum bood Gerrit de gelegenheid te experimenteren op alle gebieden waarop hij later zou excelleren: als dichter, als criticus, als redacteur, als toneelspeler en -schrijver. Vrijwel alle genres die hij later zou beoefenen kwamen aan bod. Dat de literatuurlessen bij 1880 ophielden, was een stimulans om zelf de niet behandelde perioden te ontdekken. En als de school licht repressief optrad door te waarschuwen voor te veel buitenschoolse activiteiten, was dit veeleer aanleiding om er extra energie aan te besteden. En Gerrit had nog maar net de school verlaten, toen hij, eind '63, met *Dekonstruktie* zijn vorm als dichter had gevonden. Gerrits eerste ontmoeting met een schrijver maakte grote indruk. Gerrit verzamelde boeken van hoog literair niveau. Stevige grondvesten voor een groots schrijverschap waren gelegd.

Eigenlijk wisten we dit al: thema van *Verwoest Arcadië* is hoe het jongetje Jacob uitgroeit tot schrijver. Maar daar is het allemaal literatuur, beeldspraak, mystificatie. Een beeld, dat door Gerrit nog steeds zorgvuldig wordt gekoesterd. Getoetst aan de bronnen blijkt, dat Gerrits geschriften in bijna alle details afwijken. In grote lijnen echter bevestigen ze de vroegste ontwikkeling van een belangrijk schrijver.

Wim Scholtz

Bronnen:

Inventaris van het archief van de Rijkshogereburgerschool en Rijksscholengemeenschap te Winterswijk 1870-1973. Rijksarchief Arnhem.

Kontakt. Officieel orgaan van de Winterswijkse lyceum vereniging. Jrg. 13 t/m 16 (1959-63). Coll. Vereniging Het Museum.

Diverse programma's van feestavonden van de WLV, brieven en andere persoonlijke documenten uit privébezit, onder andere van Pieter Komrij en Jan Jaap Sorber.